

هرمنوتیک و تفسیر قرآن

سیده زهرا طه حسینی

دفتر علم

۱۳۹۱

طه حسینی. سیده زهرا. ۱۳۵۳. نویسنده.
هرمنوتیک و تفسیر قرآن / نویسنده: سیده زهرا طه حسینی

ISBN: 978-600-92832-1-7

تهران، دفتر علم، ۱۳۹۱

۹۶ ص. ۱۴/۵/۲۱ س. م. ۲۵۰۰ ریال

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا

۱. قرآن - تحقیق ۲. تأویل

۱۳۹۱ خ ۹/۱/۵۹ BP

کتابخانه ملی ایران

۲۹۷/۱۷۱

۲۷۴۶۷۷۶

نشر دفتر علم. ۲۹۷/۱۷۱

هر نوید تفسیر قرآن

نویسنده: سیده زهرا طه حسینی

ناشر: دفتر علم

نوبت و سال چاپ: نخست، ۱۳۹۱

شمارگان: ۳۰۰۰ نسخه

چاپ: دفتر علم

لینوگرافی: ۱۲۸۰

ویراستار: سید علی اصغر حسینی

قیمت: ۲۵۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۲۸۳۲-۱-۷

نشانی دفتر: تهران - خیابان حافظ، بالاتر از چهارراه کالج، رویروی دبیرستان

البرق، شماره ۴-۹، طبقه دوم - تلفن: ۸۸۹۲۹۰۶۲

صندوق پستی: ۱۸۵۳۵ - ۱۱۸

«أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا، وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُ، كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ، فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً، وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ، كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ»

آیه ۱۷ سوره مبارکه رعد

از حضرت علی علیه السلام حدیثی نقل است که در ذیل آیه فوق فرمودند:
 «زَبَدٌ در اینجا عبارت از گفتاری است که ملحدین درباره قرآن گفته بودند و گفتاری است که در موقع تجزیه و تحلیل باطل می گردد و اما آن کلامیکه مردم از آن منتفع می گردند همان تنزیل است که نه در هنگام نزول و نه در آینده باطلی به آن رخنه نمی کند و دلهای بشر آن را می پذیرد.»

علامه طباطبائی رحمته الله می فرمایند:

«مقصود از تنزیل، منظور حقیقی از کلام خداست و مقصود از گفتار ملحدین درباره قرآن تفسیرهایی است که ایشان به رأی خود می کنند.»

المیزان ج ۱۱ ص ۵۳۵

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه	۹
فصل اول: مفهوم‌شناسی هرمنوتیک و تفسیر و تأویل قرآن	۱۵
گفتار اول: مفهوم‌شناسی هرمنوتیک	۱۷
گفتار دوم: تفسیر	۱۹
۱. تفسیر در لغت و اصطلاح	۱۹
۲. نیازمندی قرآن به تفسیر	۲۰
۳. موضوع و هدف تفسیر قرآن	۲۱
۴. ارزش و جایگاه تفسیر قرآن	۲۱
گفتار سوم: تأویل	۲۴
۱- تأویل در لغت و اصطلاح	۲۴
۲- تأویل از دیدگاه مفسران	۲۵
گفتار چهارم: ارتباط تأویل و تفسیر	۲۸
۱. از دیدگاه مفسران شیعه	۲۸
۲. از دیدگاه مفسران اهل سنت	۲۹
گفتار پنجم: اجمالی از روش‌ها و گرایش‌های تفسیر قرآن	۳۱
۱. روش‌ها: الف/ قرآن به قرآن	۳۱
ب/ روایی	۳۲
ج/ عقلی	۳۳
د/ تفسیر به رأی	۳۵
ه/ اجتهادی	۳۷

۳۸	۲. گرایش‌ها: الف / کلامی
۳۹	ب / ادبی
۳۹	ج / علمی
۴۱	د / اجتماعی
۴۱	ه / فلسفی
۴۳	فصل دوم: هرمنوتیک در یک نگاه
۴۵	گفتار اول: هرمنوتیک
۴۵	۱. معنای هرمنوتیک
۴۷	۲. پیشینه و تاریخچه هرمنوتیک
۴۹	گفتار دوم: تبیین دیدگاه دانشمندان
۴۹	۱. دیدگاه علمای شیعه
۵۴	۲. دیدگاه علمای اهل سنت
۵۶	۳. دیدگاه روشنفکران
۶۰	گفتار سوم: اصول و مبانی هرمنوتیک قرآنی
۶۵	گفتار چهارم: ارتباط هرمنوتیک با تفسیر و تأویل قرآن
۶۵	۱. هرمنوتیک و تفسیر قرآن
۶۷	۲. هرمنوتیک و تأویل قرآن
۷۳	فصل سوم: آثار و پیامدهای هرمنوتیک در تفسیر قرآن
۷۵	گفتار اول: آثار مثبت هرمنوتیک
۸۳	گفتار دوم: پیامدهای منفی هرمنوتیک
۹۳	نتیجه
۹۵	کتابنامه

مقدمه

«وَعَلَيْكُمْ بَكْتَابِ اللَّهِ فَإِنَّهُ الْحَبْلُ الْمَتِينُ وَ النُّورُ الْمُبِينُ. وَ الشِّفَاءُ النَّافِعُ وَ الرَّئُ النَّاقِعُ وَ الْعَصْمَةُ لِمَنْ مَسَّكَ وَ النِّجَاةُ لِمَنْ تَعَلَّقَ. لَا يَعْوَجُ فَيَقَامُ وَ لَا يَرِيغُ فَيُسْتَعْتَبُ. وَ لَا تُخْلِفُهُ كَثْرَةُ الرَّدِّ وَ وَلُوجُ السَّمْعِ. مَنْ قَالَ بِهِ صَدَقَ وَ مَنْ عَمِلَ بِهِ سَبَقَ.»^۱

قرآن کریم به عنوان معجزه جاودان پیامبر ختمی مرتبت حضرت محمد مصطفی ﷺ و در جهان بشریت مطرح می باشد. بهره گیری کامل از قرآن نیاز به تفسیر و تبیین آیات آن دارد که در بین مسلمانان از جایگاه ویژه ای برخوردار است. تفسیر قرآن فرایندی هدفمند و روشمند است که موضوع آن قرآن کریم و هدف آن کشف مقصود آیات قرآن است. در شرافت تفسیر قرآن همین بس که اولین مفسر آن پیامبر اکرم ﷺ می باشد. با فاصله گیری از عصر رسالت روش ها و گرایش های مختلفی در این عرصه پدید آمد که برخی از آن ها ریشه در زمان وحی دارد و برخی دیگر با نیازها و دغدغه های روز ظهور یافته اند. روش ها و گرایش های تفسیر قرآن از چنان اهمیتی برخوردار است که تاکنون

۱- «هر شما یاد به کتاب خدا که ریسمان استوار است و نور آشکار است و درمانی است سودمند و تشکی را فرونشاند، جنگ در زننده را نگهدارنده و درآورنده را نجات بخشنده. نه کج شود تا راستش گردانند و نه به باطل گراید تا آن را برگردانند. گفته نگردد به روزگار، نه از خواندن و نه از شنیدن بسیار. راست گفت آن که سخن گفت از روی قرآن و آن که بدان رفتار کرد پیش افتاد- از دیگران-» نهج البلاغه، خطبه ۱۵۶.

کتاب‌های زیادی از سوی علمای فن درباره آن نوشته شده و با معیارهای تفسیری ارائه شده از طرف ائمه اطهار؛ مقایسه شده‌اند.

دیدگاه هرمنوتیک (روش فهم متون) چندی است که وارد عرصه تفسیر قرآن شده و اندکاندک خود را به عنوان یکی از روش‌های تفسیر قرآن معرفی کرده است. آشنایی با نظرات علمای اسلام درباره تفسیر و روش‌های آن و نیز هرمنوتیک و مواضع آن و مقایسه این روش با معیارهای تفسیر قرآن ما را در قضاوتی صحیح و بدون پیش‌داوری یاری می‌کند.

هرمنوتیک یا تعدد فهم و تراث‌ها از متون، دیدگاهی است که با وجود اشکالات و تناقضات بسیار وارد عرصه تفسیر قرآن شده است. شرط لازم برای یافتن پاسخ به شبهات در این زمینه، آگاهی به مبانی تفسیر و تأویل قرآن، از یک سو و مبانی هرمنوتیک از دیگر سو می‌باشد. تبیین کامل این دو مقوله به طور مستقل از یکدیگر، وجوه اشتراک و افتراق آن دو را مشخص کرده و ما را به مقایسه صحیح بین این دو رهنمون خواهد ساخت.

حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «وَإِنَّمَا سُمِّيتِ الشَّبَهَةُ شَبَهَةً لِأَنَّهَا تَشَبِهُ الْحَقَّ»^۲

اگر بر بالین مبارک پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ندای شوم «حسبنا کتاب الله»^۱ را سر دادند، اگر قرآن را در برابر بزرگ مفسران قرآن بر نیزه کردند و اگر برای تقرب به خدا حکم قتل امام معصوم را صادر نمودند، برای این بود که کوته فکرانی بودند که از اسلام جز پوسته و ظاهری نمی دیدند.

امروز روشنفکران غرب زده ای که افکار فلاسفه غرب را وام گرفته اند تحت لوای اسلام، نظرات آن ها را در قالب مسائل معرفتی و دینی در حوزه معارف اسلامی وارد کرده اند. ورود تفکر هرمنوتیکی در معرفت دینی از مقولاتی است که به تدریج با کلمات فریبده ای مثل تساهل و تسامح و جامعه مدنی آغاز گشته و اینک تفسیر قرآن کریم را هدف گرفته است.

مقام معظم رهبری در جمع فضلا و طلاب حوزه علمیه قم فرموده اند: «در حوزه علمیه باید این ظرفیت و این توان به وجود بیاید که بحران های فکری را پیش بینی کند، بحران های فکری مثل بحران های سیاسی نیستند، بی سروصدا و آرام وارد می شوند، به تدریج اثر می گذارند، ناگهان خودشان را ظاهر می کنند، در حالی که علایشان آسان نیست»^۲

ایشان اخیراً نیز در دیدار با فضلا و اساتید حوزه علمیه فرمودند: «علم، پرسش زا و پرسش آفرین است و مجموعه ای علم محور از جمله حوزه باید با روی باز با سؤال و شبهه و ابهام روبرو شوند»^۳

این نوشته را لیبکی به ندای نایب ولی زمان خود می دانم.

۱- «کتاب خدا ما را کفایت می کند».

۲- سخنرانی مقام معظم رهبری در جمع فضلا و طلاب حوزه علمیه قم، ۷۹/۷/۱۴

۳- سخنرانی مقام معظم رهبری در جمع فضلا و طلاب حوزه علمیه قم، ۸۹/۸/۳

درباره هرمنوتیک و ارائه نظرات نظریه پردازان آن. کتاب‌های زیادی نوشته شده است. تفسیر و روش‌های آن نیز از دیرباز مورد توجه علمای اسلام قرار گرفته است. اما طرح دیدگاه هرمنوتیک به عنوان یکی از روش‌های تفسیر قرآن، موضوعی است که کم‌تر به آن به طور مستقل و جداگانه پرداخته شده است. بیش‌تر نوشتارهایی در این زمینه یا در پی پاسخگویی به اشکالات هرمنوتیک بوده‌اند و یا حاشیه‌ای برای این نظریه قرار دارند.

هدف این کتاب طرح برخی دیدگاه‌های هرمنوتیکی است که وارد عرصه معرفت دینی و قرآن گشته‌اند. بیان مشترکات برخی نظرات هرمنوتیکی با تفسیر و تأویل قرآن، بیان تفسیر روشمند و مقایسه آن با اصول و مبانی هرمنوتیک از اهداف این نوشته است. این کتاب به سوالات زیر پاسخ می‌دهد:

۱. آیا می‌توان هرمنوتیک را به طور مطلق به عنوان یکی از روش‌های تفسیر قرآن طبق اصول و مبانی پذیرفته شده عقلی و نقلی به شمار آورد؟
 ۲. تفسیر و تأویل و فرق آن دو از نظر علمای اسلام چیست؟
 ۳. هرمنوتیک چیست و دیدگاه علمای اسلام درباره اصول و مواضع آن کدام است؟
 ۴. محدوده هرمنوتیک در تفسیر و تأویل قرآن کدام است؟
 ۵. آثار مثبت و پیامدهای منفی هرمنوتیک در تفسیر قرآن کدام است؟
- در فصل اول که به طور خلاصه به مفهوم هرمنوتیک در لغت و اصطلاح اشاره شده است و تفسیر و تأویل قرآن مورد بحث واقع شده

و تعریف تفسیر، موضوع و جایگاه آن بیان شده است. در این بخش به علت این که موارد اختلافی وجود ندارد، به سرعت گذشته‌ایم. در تعریف تأویل و جایگاه آن در نظر مفسران سعی شده که نظر علمای بزرگی مثل علامه طباطبائی و آیت‌الله جوادی آملی به عنوان فصل الخطاب آورده شود. گفتار بعدی در فصل اول ارتباط تفسیر و تأویل است که از دید مفسران شیعه و سنی به آن نگاه شده است. در گفتار بعد به طور مختصر روش‌ها و گرایش‌های تفسیر قرآن بیان شده که به خاطر روشن بودن تعاریف به اصول کلی آن‌ها بسنده کردیم. البته برای مقایسه با اصول هرمنوتیک در فصول بعدی، به تفسیر به رأی بیش‌تر پرداخته شده است. در فصل دوم تعریف و تاریخچه هرمنوتیک را بیان کردیم و به دیدگاه علمای شیعه و سنی در مورد تأویل و تفسیر پرداختیم و به موضع‌گیری آن‌ها در برابر تفسیر به رأی اشاره کرده‌ایم و روشن شده که همه علمای اسلام در برابر تفسیر به رأی موضع سختی گرفته‌اند. در بخش دیدگاه دانشمندان هرمنوتیک رویکردهای مختلف هرمنوتیک و آرای نظریه‌پردازان آن بیان گردید. در گفتار بعد اصول و مبانی هرمنوتیک قرآنی (و یا تأویل) از نظر یک مسلمان موحد تبیین شده و سعی کردیم در این بخش برخی اختلاف‌های تفسیر اصیل با هرمنوتیک بی‌ضابطه روشن شود. در این بخش معلوم شد که نوع جهان‌بینی چگونه در تلقی ما از هرمنوتیک مؤثر است. ارتباط هرمنوتیک با تفسیر قرآن به طور خاص به اصول و مواضع تفسیر قرآن و مقایسه آن با رویکردهای هرمنوتیکی پرداخته‌ایم. در بخش

هرمنوتیک و تأویل قرآن بیش تر به وجوه تشابه تأویل و هرمنوتیک اشاره شده و بر مواضع تأویل درست از نظر شیعه تأکید شده است.

فصل آخر به آثار مثبت و پیامدهای منفی هرمنوتیک در تفسیر قرآن اشاره دارد. رویکرد ماورائی و جستجوی معانی والاتر از متون مقدس در مسیحیان و رویکرد تأویل عرفانی و ظهور شخصیت‌های بزرگی در عرفان و آثار کرامت‌داران‌ها از آثار مثبت هرمنوتیک در تفسیر قرآن شمرده شده است. در این بخش اصول تأویل عرفانی از دید اهل سنت و شیعه بیان گشته است. در «پیامدهای منفی هرمنوتیک» سعی کردیم به مهم‌ترین این پیامدها بپردازیم که البته هر کدام، پیامدهای دیگری را نیز به دنبال دارند. در این بخش به عنوان نمونه نظریات برخی نظریه‌پردازان غربی و روشنفکران عرب‌زده آورده شد تا مشخص شود که هرمنوتیک بی‌ضابطه چگونه بر باورهای عمیق ما اثر دارد.

از مجموع آنچه به آن پرداخته می‌شود، چنین نتیجه می‌گیریم که پذیرش بی‌واسطه هرمنوتیک منجر به تفسیر رأی شده و اعتقادات ما را نیز دچار تزلزل و شبهه خواهد کرد.

لازم است از جناب حجة الاسلام شاهرخ، استاد محترم راهنما، به خاطر رهنمودهای ایشان تقدیر و سپاسگزاری نمایم.

سیده زهرا طه حسینی